

та "ведмежих" союзів захоплювали дівчат і жінок, які жили з ними в їх чоловічих будинках, будучи жрицями Моконі, у віданні якої знаходилася також і сфера статевих відносин, виконуючи функцію практичного навчання юнаків-ініціантів еротичі.

Водили в такі розбійницькі наскоки воїнів-"звірів" вожді-"вовки", "пси" чи "ведмеді", що володіли чаклузькими здібностями й були належними до потойбічної сакральної сфери. Покровителем союзів молодих воїнів-"звірів", судячи з фольклорних матеріалів та історико-етнографічних паралелей, був уже бог-воївник Перун, який у цій сфері функції виступав у іпостасі вовка.

Довівши в численних сутичках з ворогами та розбійницьких наскоках свої мужність, силу й нещадність до ворогів, воїни-"звірі" проходили ритуальне переродження на людей. З них скидали вовчі й ведмежі шкури та одягалив людський одяг, стригли й голили, нарекали новими іменами. Мав місце й ритуал "перековування" ініціантів на людей, яке здійснював жрець-коваль — ритуальний двійник божественного Коваля, деміургічного персонажа слов'янської міфології. Юнаки поверталися з царства мертвих у світ людей. Вони вмирали як звірі й народжувалися як люди, але вже в новому статусі дорослих повноправних членів чоловічого співтовариства давньослов'янської общини. Ритуальним перевізником з потойбічного світу в світ людей також виступав кінь.

В. Конвай
/Київ/

ВІДРОДЖЕННЯ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТНОСОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ УЧНІВ)

Побудова національної держави стимулювала інтелігенцію України до відродження глибинних пластів духовності. Водночас державна концепція національного відродження поки що не

розроблена. Хоча робота в цьому напрямі ведеться¹, деякі аспекти випали з поля зору науковців та практиків. Не осмислюється, зокрема, проблема міських форм української традиційно-побутової культури. При реанімації свят та обрядів не враховується сьогодинний рівень освіти і культури населення. Викладеним обумовлюються головні завдання, які ставилися при проведенні етносоціологічного опитування, – виявлення інтересів та потреб учнів у поглибленні знань з традиційно-побутової культури українців, відродженні народних традицій, свят, звичаїв, обрядів, традиційних ремесел, видів та жанрів мистецтва. Етносоціологічне дослідження проведено дитячо-юнацьким центром Харківського району м.Кисва спільно з фахівцями відділу народних звичаїв та обрядів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України.

На запитання анкети відповідали 500 школярів Харківського району. В масив опитуваних увійшли 70% учнів середніх шкіл №№30, 191, 195, 255, 267 та 30% вихованців гуртків художньої самодільності дитячо-юнацького центру. По 40% учнів 5 та 9 класів, 20% — 11 класу. З них за статтю 55% дівчат і 45% хлопців. Різниця в опитуванні більшої кількості дівчат пояснюється їх більшою активністю у роботі гуртків художньої самодільності та наявністю під час опитування на уроках в школі.

Одним з перших запитань по виявленню інтересів учнів до історії України, краю, міста було запитання: чи задовольняють учнів знання, які вони одержують з цих питань на уроках в школі. Відповіді виявились такими: "так" — відповіли майже половина — 48%, "не зовсім" — 40,6%, "ні" — 11,4%. Приблизно таким же розподілом характеризується і відповідь на запитання: "Чи хотів (ла) б ти поповнити ці знання в спеціальних гуртках?" "Так" — відповіли 40%, "не знають" — 45%, "ні" — 15%. Якщо сумувати тих, хто ще не визначився в необхідності таких знань і тих, хто твердий у своїх переконаннях, відповівши "ні", то таких буде незначна та все ж більшість — 60%. Це змушує задуматись, яким чином, якими формами і засобами розви-

¹ Див. Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури. // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. К., 1992. - №5; Рух учнівської молоді України та збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу "Моя земля - земля моїх батьків" та ін.

вати в учнівської молоді інтерес до історії держави та краю, де вони живуть.

Цікавим, на нашу думку, є розподіл місць по темах, до яких опитувані виявляють найбільший інтерес. Рейтинг тем такий:

Легенди про домовиків, привидів, нечисту силу — 73%

Народні свята, обряди, звичаї — 40%

Народна музика, танці, пісні — 40%

Народна кулінарія — 38,3%

Історія України — 34%

Прикмети на погоду — 31,2%

Народне декоративно-прикладне мистецтво — 29,2%

Народні дитячі ігри, розваги — 20,6%

Історія українського козацтва — 20,4%

Перше місце, як бачимо, посідає демонологія. До неї діти виявляють найбільший інтерес. Половина опитаних цікавляться народними звичаями та обрядами. Високий рейтинг народної кулінарії можна пояснити, мабуть, і тим, що більшість опитуваних — дівчатка. Відсутністю знань про народні ігри та розваги пояснюється незначний відсоток тих, хто цікавиться знаннями на ці теми як серед учнів молодших, так і середніх та старших класів. Хвилює те, що на останньому місці перебуває інтерес до історії козацтва. Відповідь знову дають "дівчатка" (їх більшість) та ще наступні відповіді на анкету: "У яких заходах ти брав(ла) участь протягом останніх двох років?"

Огляди-конкурси, фестивалі народної пісні, танцю — 60,6%

Вечорниці — 44,3%

Свята рідної мови — 41,5%

Виставки народного мистецтва — 30,5%

Свята "Із бабусинної скриньки", "І на тім рушникові", "Роде наш красний" (із побуту українців) — 24,8%

Переважна більшість дітей — 96,2% знають українські народні пісні, 94,3% — вони подобаються. При підведенні підсумків опитувані вказали 43 різні назви саме народних пісень. На запитання: "Які саме?" учні самі записували назви пісень, які добре знають. У першу п'ятірку, яку назвали більшість, увійшли пісні: "Ой на горі два дубки", "Несе Галя воду", "Ти ж мене підманула", "Ой під вишнею", "А мій милий вареничків просить". Репертуар далеко не дитячий. Та все ж знання поширеності, популярності саме цих пісень дозволяє організаторам масових заходів використовувати їх для масово-

го виконання, що в останні роки зовсім не практикується при проведенні свят та вечорів серед старшокласників.

На запитання: "Чи знаєш ти колядки, щедрівки, тексти для "засівання"?" відповіді розподілились таким чином: "трохи знаю" — 64,4%, "добре знаю" — 28,2% і решта, 6,4% "зовсім не знають". Водночас, 52,1% учнів протягом останніх років ходили колядувати, щедрувати, "засівати" — "трохи" знаючи тексти. 47,8% в таких обрядах участі не брали, що, на нашу думку, пояснюється особливостями проведення анкетування у великому місті, яким є Київ, де більшість не знає навіть сусідів із свого будинку, та впливом багаторічних атеїстичних заборон дітям брати участь у таких заходах.

Блок запитань в анкеті мав на меті виявити світоглядні уявлення школярів, їх ставлення до релігії та релігійних обрядів, знання дітьми основних церковних ритуалів та участь у них, як самих опитуваних, так і членів їх родини. Актуальним це є ще й тому, що до останніх років у країні активно пропагувався атеїзм, атеїстичне сприйняття світу. Що ж відбувається зараз?

84,0% учнів ходили до церкви, 16,0% — не були в ній жодного разу. На запитання: "Чи знаєш ти церковні обряди?" розподіл виявлено таким: "так" — 26,0%, "трохи знаю" — 55,1%, "ні" — 18,9%. Частіше всього діти брали участь або бачили: богослужіння — 60,4%, освячування предметів — 52,4%, хрещення дітей або дорослих — 42,4%, вінчання — 32,5%, поминальничих — 13,6%, сповідь, причастя — 14,1%. Отже, згідно з цим розподілом можемо зробити висновок, що київських школярів до церкви веде поки що споглядальний інтерес, бо основні церковні ритуали — сповідь та причастя — виконують лише 14,1% з тих 84,0%, які відвідували у своєму житті церкву.

У родинах опитуваних найчастіше ходять до церкви на такі свята:

Святити паску, крашанки, їжу на Великдень — 74,0%

Святити воду (на Водохреща, Стрітення) — 56,4%

Святити свічку (на Стрітення, страшний четвер, Маковія) — 30,0%

Святити вербу (на вербному тижні) — 27,0%

Святити мак, квіти, фрукти (на Маковія та Спаса) — 18,0%

У 61,9% опитаних свячені предмети та воду використовують як обереги, для освячення житла, благословіння та для здоров'я.

У більшості сімей, навіть тих, хто ці ритуальні предмети не освячує — 94,0%, прийнято пекти або купувати паску, фарбува-

ти крашанки на Великдень. У 78,0% родин варять кутю або узвар на Новий рік та Різдво. 62,4% готують страви для поминання померлих родичів на кладовищі. І знову ж такі свідчення немасової релігійної поведінки — дотримуються посту 15,0%.

Рейтинг найбільш улюблених дитячих свят вибудувався таким чином: Новий рік — 94,6%, день народження опитуваних — 86,6%, Різдво — 65,0%, Великдень — 64,4%, Івана Купала — 43,6%, Миколи (зимового) — 24,2%, Трійця — 19,0%, Катерини та Андрія — 15,0%, Масляна — 13,0%. Незначний відсоток популярності трьох названих свят іде перш за все від незнання, що це за свята. 60,0% ніколи їх не бачили і не брали в них участі.

Відповіді на запитання: "Що подобається тобі у проведенні народних свят?" розподілились так:

Пізнаю щось зовсім нове для себе — 65,0%

Покращується настрій. Весело, цікаво, різноманітно — 51,8%

Можливість поспілкуватися з друзями, знайомими за таких умов — 32,5%

Не знають — 10,0%

Інформацію про народні свята, звичаї та обряди учні найчастіше одержують від родини — 74,0%, потім у школі — 55,1%, з передач радіо та телебачення — 25,2%. І лише 7,0% із газет, журналів та книжок, що свідчить про значну пасивність дітей та великий вплив сім'ї у цих питаннях міжпоколінної трансляції духовної культури.

Окремий блок запитань передбачав виявлення інтересів учнів стосовно традиційних занять, ремесел українців, видів та жанрів мистецтва. На запитання: "Якими з народних ремесел ти хотів(ла) б оволодіти?" рейтинг інтересу виглядає так: вишивка — 54,0%, плетіння з лози (рогози, соломки) — 48,1%, декоративний розпис — 32,0%, різьблення по дереву (металу, кості) — 20,0%, декоративне ткацтво, килимарство — 18,0%, гончарство — 12,0%. Серед інших занять учні дописували, що вони ще хотіли б навчитись в"язанню — 6,0%, вмінню виготовляти штучні квіти — 4,1%, крою та пошиттю одягу — 2,0%.

Несподіваними для дослідників стали дані про бажання учнів навчитись танцювати ті чи інші танці. 82,5% опитаних падали перевагу вальсу, 40,1% (більшість із них учні 5 класу) хотіли б навчитись танцювати гопак. Далі йдуть: полька — 33,5%, хоро-вод — 18,1% (в основному дівчатка), краков"як — 15,0%. Зазначимо при цьому, що один і той же учень мав можливість вибрати 2-3 танці.

За бажанням навчатись гри на музичних інструментах картина виглядає так: фортепіано — 35,4%, скрипка 25,2%, гітара — 20,0%, бандура — 16,8%, баян, акордеон — 13,1%, сопілка — 12,0%, кобза, ліра — 8,1%.

Ще один блок запитань був спрямований на вивчення національної самосвідомості, виявленні інтересу до своєї та інших культур. На запитання: "Якою мовою ти найчастіше говориш?" розподіл такий: з друзями, товаришами, знайомими 75,0% розмовляють російською мовою і лише 25,0% — українською, а з батьками та родичами українською мовою спілкуються 54,1%, лише російською — 36,0%, частіше обома — 9,9%. При цьому рідною мовою вважають українську — 75,0%, російську — 20,0%, а обидві — 5,0%. За національністю розподіл виглядає дещо інакше. Серед опитуваних — 80,0% українці, 13,0% росіяни, інші національності — 7,0%.

Є у школярів розуміння того, чому вони належать до тієї чи іншої національності. "Мій тато цієї національності" — 75,0%, "моя мама цієї національності" — 60,1%, "маю прізвище цієї національності" — 40,0%.

"Про культуру, традиції, обряди яких народів, які проживають в Україні, ти хотів би ще дізнатись?" — інтерес найбільший діти виявляють саме до своєї культури, українців, — 70,0%, поляків — 15,0%, росіян — 8,5%, білорусів — 2,5%, євреїв — 2,0%. Далі зовсім незначні відсотки виявляються в такому порядку: німців, італійців, американців, народів Індії, греків, турків та інших народів.

На запитання: "Якби ти народився вдруге, то в якій країні ти хотів(ла) б народитись?". Попри всі негаразди в економіці більшість хотіла б народитись в Україні — 68,0%. Відповіді на запитання "чому?" вражають своєю патріотичністю — "моя Батьківщина", "це моя рідна земля", "я тут народився(лась)", "тут живуть всі мої рідні", "тут мені все зрозуміліше". Друге місце для повторного народження хотіли б обрати Америку — 18,1%. Запитання "чому?" пояснюється просто: "краще живуть", "не треба думати, як вижити", "подобається високий рівень життя людей, можливість дозволити собі найнеобхідніше", "подобається історія країни". Далі, з незначними відхиленнями і невеликими відсотками, діти ще б хотіли народитись у: Німеччині, Китаї, Англії, Франції, Швейцарії, Канаді, Ізраїлі. Кілька відповідей є — в Антарктиді — з уточненням "бо там ніхто не заважатиме", "щоб почувати себе вільним як пташка". На запи-

тання "чому хотіли б жити в вищезгаданих країнах" пояснення таке: "маю інтерес до історії, культури", "вірю в порядність людей, які там мешкають", "просто цікаво".

Проведене дослідження фіксує стан відродження народних традицій в одному з районів столиці. При ознайомленні з його результатами керівників району, заступників директорів шкіл з виховної роботи та педагогів було отримано позитивну оцінку актуальності дослідження і його практичного значення. З урахуванням виявлених інтересів вихованців доопрацьовано програму дитячо-юнацького центру "Збирання, збереження і пропаганданародної культури українців.". З матеріалами опитування автор виступала на семінарах-практикумах, конференціях у Київській, Дніпропетровській, Черкаській областях та в Республіці Крим. Цікавим, на нашу думку, могло б стати проведення та порівняння таких досліджень в інших регіонах України, оскільки є підстави вважати, що досліджені тут процеси є проявом більш загальних тенденцій відродження народних традицій.

М. Тупчієнко
/Кіровоград/

СПІВВІДНОШЕННЯ ОБРАЗУ БОГА КОВАЛЯ І СТРУКТУРИ СВІТУ

Подвійне ім'я бога коваля — відображення дуальної організації космосу в уявленнях давніх слов'ян.

У міфологічних уявленнях давніх слов'ян можна виокремити групу богів-близнюків. Зокрема, це — Яровит-Світовит (Геровит), що відповідає жару (ранковому, що зростає, сонцю), а також Дажбог (вранішня зоря, сонце) і Хорс (вечірня зоря, нічне сонце), чи християнські Фрол і Лавр. У зв'язку з цим близьюковим проявленням солярних богів доцільно проаналізувати подвійне ім'я християнського бога коваля Кузьмо-Дем'яна, язичницьким праобразом якого був той же солярний бог.

Рибаков Б.О. справедливо бачить основу для такого розділення імені бога коваля у самому виробничому процесі кування виробів, що вимагають участі двох людей: майстра і